

РЕЦЕНЗИЯ

от доц. Емил Ангелов Маджаров – д-р, преподавател в катедра „Психология“ на Философския факултет на Югозападния университет „Неофит Рилски“ – г.Благоевград

на дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен „**доктор**“

професионално направление:	ПСИХОЛОГИЯ
докторска програма:	Педагогическа и възрастова психология
Автор:	Христина Николаева Арабаджиева
Форма на докторантурата:	редовно обучение
Катедра:	„Психология“ във Философски факултет
Тема:	“Личност и когнитивни стилове.”
Научен ръководител:	доц.д-р Иванка Асенова

1. Общо представяне на процедурата и докторанта:

Представеният комплект материали на хартиен и електронен носител е в съответствие с чл.55 (3) от Вътрешните правила за развитие на академичния състав ЮЗУ „Н.Рилски“ и съдържа всички изискуеми документи. Те са коректно оформени и подредени.

Докторантът е приложил 9 публикации.

2. Кратки биографични данни за докторанта:

Докторант Арабаджиева е млад и перспективен изследовател с богата езикова подготовка и развити умения за ползване на информационни технологии, обезпечаващи комплексната статистическа обработка на получаваната емпирична информация. Докторантката има интереси в областта на невропсихологията и участва в редица изследователски проекти, конференции и обучителни семинари. Тя осъществява и сериозна преподавателска практика по дисциплината, с която пряко е свързан дисертационният ѝ труд и благодарение на нея допълнително развива своята теоретична ерудиция и уменията си евристично да подхожда към сериозни изследователски проблеми.

Публикуваните през периода 2011- 2016 година статии показват развитието на изследователския стил на докторант Арабаджиева, нейната задълбоченост, аналитичност, нагласи за иновативно мислене и теоретични обобщения.

Своята добра информираност, професионални контакти и изследователски стандарти докторант Арабаджиева поддържа благодарение на активната си включеност

в научните дискусии на катедра „Психология“ и в изследователските проекти и конференции с международно участие, реализирани от Философския факултет.

Посочените биографични данни за докторанта разкриват нейната задълбочена изследователска ориентация, която непосредствено се проявява в проучването на феномените на когнитивния стил като базова характеристика на индивидуалните различия, която е биологично определена.

3.Актуалност на тематиката и целесъобразност на поставените цели, задачи и хипотези:

Актуалността на разработвания в дисертационния труд проблем е подробно и аргументирано обоснована на стр.6; стр.4-6; стр.7 от дисертационния труд (стр.3 от автореферата). В научно и научно-приложно отношение тя може да бъде определена като много висока, имайки предвид пълната неразработеност у нас на областта, свързана с интеракциите между когнитивния стил, емоционалната интелигентност, предпочитаните стратегии за справяне със стреса и социално-психичните качества на личността. От друга страна, както самата докторант Арабаджиева с основание отбелязва, в последно време се забелязва значително нарастване на броя на емпиричните изследвания, посветени на когнитивния стил, който зависи от структурно-функционалната организация на мозъка.

Задачите на дисертацията са формулирани коректно и са с високо ниво на актуалност и операционализуемост, тъй като предполагат използването на валидирани методики за регистрация на емоционалната интелигентност, копинг стратегиите, социално-психичните качества (стр.54 от дисертацията; стр.12 от автореферата). Докторантката планира и на практика осъществява сериозна статистическа обработка на получените данни и ги анализира и интерпретира иновационно и в синхрон със съвременните теоретични виждания по проучваната проблематика. Изпълнението на изследователските задачи на дисертационния труд може да се разглежда като поредица от взаимосвързани стъпки, които за първи път се реализират последователно, подробно и системно, което определя и актуалността им.

Хипотезите на изследването са свързани с нови, неизследвани досега психологически феномени и зависимости, чията емпирична верификация детерминира основния приносен потенциал на дисертационния труд на докторант Арабаджиева.

Представената цел, изследователските задачи и хипотези са точно формулирани и кореспондират помежду си.

4. Познаване на проблема:

Синтезирано и много аналитично са презентирани основните схващания, концепции и подходи за обяснение, изследване и дефиниране на типовете когнитивен стил и определените от тях персонални различия по отношение на емоционалната интелигентност, стратегиите за справяне със стреса и социално-психичните личностни качества. Специално и убедително са обосновани когнитивният стил „сетивност-мислене“(лявохемисферен стил) и когнитивния стил „интуиция-чувстване“ (дяснохемисферен стил). Използват се голямо количество литературни източници от

областта на общата, клиничната и невропсихологията, от психологията на личността и социалната психология. Правят се прецизни, съдържателни и иновативни обобщения по разглеждания проблем от различни публикации. Направените констатации се отнасят и до методите на емпиричното изследване (стр. 56-59 от дисертационния труд и стр.14-16 от автореферата).

5. Методика на изследването

Методическият инструментариум включва тест за измерване на когнитивните стилове по Slocum (1998), адаптиран за български социокултурен контекст от Стоицова (1994), тест за оценка на емоционалната интелигентност, адаптиран за български условия от Ст. Стоянова (2010), въпросник за предпочитани стратегии за справяне със стреса, който е адаптиран за българска популация от Русенова-Христова, Карастоянов, 2000) и метод на полярните профили *“Gieben-тест”* с българска адаптация на Кокошкарлова (1984).

Подбрани са подходящи методики за емпирична проверка на изследвателските хипотези. Аргументирано е обоснована тяхната диагностична функционалност в контекста на проучваните психически феномени, презентиращи различни когнитивни стилове, емоционална интелигентност, предпочитани персонални стратегии за справяне със стреса и шестте важни социално-психологически характеристики на личността.

За обработката на суровите емпирични данни докторант Арабаджиева е използвала статистическия пакет SPIS 16.0. При това са приложени и такива статистически методи, какви то са изчисляването на стойността на средната аритмитична величина и стандартното отклонение, дисперсионен анализ, t-критерий и хи-квадрат анализ. Допълнително е изчислявана големината на ефекта – посочени са стойностите на коефициентите на η^2 на Хеджис и V на Крамер (стр.60-61 от дисертационния труд и стр.17 от автореферета).

Впечатляващи са характеристиките и на изследвания контингент. Първоначално той обхваща 600 клинично здрави субекти от различни градове, които впоследствие са редуцирани до 421 лица на възраст от 22 до 55 години. В изследването са включени 176 мъже и 245 жени, които според спецификата на когнитивния стил са разпределени в четири групи. В тях е осъществено сравняването на данните от оценяването на участниците чрез теста за емоционална интелигентност, Gieben-тест и въпросника за проучване на предпочитаните стратегии за справяне със стреса.

Всички тези констатации ни позволяват да се направи извода, че конструираната от докторантката методика дава възможност да се реализира целта на изследването, релевантно да се изпълнят поставените задачи и успешно емпирично да се верифицират формулираните хипотези.

6. Характеристика и оценка на дисертационния труд.

Представеният дисертационен труд на докторант Арабаджиева е с общ обем от 135 страници, които последователно са структурирани в увод, три глави, обобщение, изводи, приноси, библиография и приложения. Библиографията на дисертацията

включва 218 заглавия, от които 15 на кирилица и 203 на латиница. Докторантката е онагледила текстовото си изложение с помоща на 10 таблици и 15 фигури.

Теоретичната глава на дисертационния труд се отличава с добра структура, синтезирано представяне на изследваните конструкти, свободно и аналитично опериране с богат спектър литературни източници.

Впечатлява описанието на когнитивните стилове на базата на типологията на К. Юнг, тяхната мозъчна локализация, връзките им с емоционалната интелигентност и копинг стратегиите на стреса. Всички тези феномени са дефинирани пределно кратко, чрез задълбочен анализ на съответната литература. Синтезирано и обобщено са представени различни авторови гледни точки. По отношение на тях докторант Арабаджиева коректно е изразила и своята собствена теоретична позиция.

Налице е сериозно познаване на специализираната литература, кореспондираща с темата на дисертацията, както и способността да се конструират от нея нови теоретични идеи с евристична стойност.

В направения теоретичен анализ на психичния феномен *когнитивен стил* пресъстват оригинални приносни компоненти, които определят неговата същност и специфика (стр.102 от дисертацията, стр.50 от автореферата).

Концептуално-методологическата част (глава втора) на собственото емпирично изследване на когнитивните стилове, емоционалната интелигентност, стратегиите за справяне със стреса и социално-психологическия профил е прецизно и систематично разработена.

Целта задачите, хипотезите на изследването са коректно формулирани и взаимосвързани. Те кореспондират с направения литературен обзор и анализ.

В представените методи на изследването личи прецизният подход на автора, точният критерий при избора на отделните методи и обезпечаването на тяхната статистическа обработка.

Значителна по обем е трета глава „Анализ на резултатите от изследването“. Тя логично е структурирана и е релевантна на изследователските задачи. Емпиричните данни са подходящо таблично представени и онагледени чрез съответните графични изображения. Те систематично и целенасочено се описват и анализират, като се изхожда от базовите изследователски задачи и по такъв начин се съхранява логическото единство на дисертационния труд.

Сравнителният анализ на емпиричните резултати е представен от докторант Арабаджиева в трета глава от нейния дисертационен труд. Тя е разработена коректно, прецизно и аналитично. Извършени са съдържателен психологически анализ и интерпретация на емпиричните данни в рамките на първоначално визираните хипотези и въз основа на тях са представени занчими и иновативни обобщения.

Направените във финала на дисертационната разработка изводи, заключения, препоръки и приноси са в съзвучие с изследователската цел и изследователските задачи и потвърждават тяхната реализация.

Събраният и представен емпиричен материал е получен чрез валидни и надежни методики, което гарантира неговата достоверност. Избраните статистически

варианти за обработка на данните позволяват формулирането на адекватни изводи и препоръки.

Цялото обсъждане на емпиричния материал е много коректно поднесено в съответствие с концептуалния модел на изследването и приложените статистически процедури. По този начин в дисертацията се оперира с достоверни емпирични данни и прецизно могат да се формулират нейните приноси.

7. Приноси и значимост на разработката за науката и практиката:

Дисертационният труд теоретично обосновава и емпирично доказва базовата теза на докторант Арабаджиева, че когнитивният стил като биологично базирана характеристика сериозно влияе върху индивидуалните различия по отношение на емоционалната интелигентност, предпочитаните стратегии за справяне със стреса и социалнопсихологическите качества на личността от типа на доминантност и основен тон на настроението. Сред изброените психически явления най-очевидни са различията между субектите с лявохемисферен когнитивен стил „сетивност-мислене“ и субектите с дяснохемисферен когнитивен стил „интуиция-мислене“. Смесените когнитивни стилове „сетивност-чувстване“ и „интуиция-мислене“ имат по-сходни резултати и, както сочи докторант Арабаджиева, заемат междинна позиция по отношение на другите два когнитивни стила, което се обяснява с отсъствието на подчертано хемисферно преимущество.

В дисертацията се представят същността и спецификата на когнитивния стил и на неговите проявления, които могат да намерят сериозно приложение в такива значими обществени сфери като подържане на психичното здраве, оптимизиране на обучението, организационното и кариерно развитие.

Към базови приноси акценти на дисертацията трябва да прибавим и установените важни тенденции при субектите с различен когнитивен стил, свързани с равнището на емоционална интелигентност, прилаганите стратегии за справяне със стреса и формираните социално-психически качества.

Различният когнитивен стил детерминира наличието на определен профил, за който е характерно съответното ниво на емоционална интелигентност, предпочитани стратегии за справяне със стреса и структуриране на конкретни социалнопсихически качества. Диференцирането на подобни профили е сериозен принос на дисертационната разработка на докторант Арабаджиева.

8. Преценка на публикациите по дисертационния труд:

Докторант Арабаджиева е депозирала девет публикации, четири от които отразяват теоретични или емпирични резултати от дисертационното изследване. Те са презентирани пред представители на научната общност, както и пред експерти и лица, чиято дейност е управление на различни приложни области.

В посочените публикации присъстват теоретични, методически и емпирични компоненти от дисертацията, представляващи основните пластове от нейното съдържание и структура.

Публикациите на докторант Арабаджиева, кореспондиращи с темата на нейния дисертационен труд се отличават със задълбоченост, аналитичност и иновационност при интрепретацията на утвърдени концепции и при осмислянето на собствените емпирични резултати.

Част от научните доклади на докторант Арабаджиева, директно свързани с дисертацията ѝ, са изнесени на международни научни форуми. Два нейни научни доклада са презентирани на университетски научни форуми. Две от разглежданите публикации са на английски език .

Докторант Арабаджиева непосредствено реализира концептуалната и емпиричната част на дисертационното си изследване. По тази причина получените резултати и формулираните приноси могат да бъдат оценени като *нейна лична заслуга*.

9. Лично участие на докторантката:

Запознаването ми с цялостния текст на дисертационния труд и съдържащите се в него емпирични резултати, както и с автореферата, ме убеждават в персоналното участие на докторанта във всички етапи от неговото създаване. Смятам, че логическата стройност, синхронът между теоретичните постановки и емпиричния материал, както и хомогенния стил на изложението доказват подобно заключение. Очевидни са последователните и взаимосвързани стъпки на автора при концептуалното рефлексирание на получените емпирични данни и оформянето на базовите дисертационни приноси.

10. Автореферат:

Авторефератът на дисертацията релевантно представя нейната структура и съдържание . Това ми дава основание да направя извода, че той е качествено подготвен и адекватно презентира както емпиричните резултати, така и тяхната теоретична рефлексия. Формулираните научни приноси, заключение и препоръки логически следват от емпиричните данни и направената им интерпретация.

Структурата и съдържанието на автореферата на дисертационния труд на докторантката Арабаджиева напълно отговаря на стандартите, зададени чрез изискванията на съответните нормативни документи.

11. Критични забележки и препоръки:

Структурата на първата глава от дисертационния труд е прекалено широка и според мен тя само би спечелила от едно редуциране.

Представеното изследване съдържа богат емпиричен материал и сериозни статистически обработки на данните. При това обаче направените изводи и обобщения в отделните параграфи и във финала на дисертацията са твърде кратки, лишени от подробна аргументация. Това е преодолим дисбаланс и докторантката има необходимия потенциал да се справи с него в бъдещите си изследвания.

Смятам, че в приносите на дисертацията, където се разглежда нейното приложение, е налице едно по-ограничено негово интерпретиране. Бих подчертал специално, че обобщенията, изводите и приносите на дисертацията имат фундаментален характер и могат да бъдат широко използвани в юридическата психология и нейните отрасли при диагностиката на криминалната активност и при осъществяването на консултативно-корекционна работа с различни категории правонарушители. В тази връзка бих препоръчал дори обособяването на отделен, самостоятелен параграф, в рамките на който да се разгледат приложните аспекти на основните дисертационни приноси. Самият дисертационен труд съдържа достатъчно емпирично проверени теоретични изводи и обобщения за пълноценното разгръщане на посочения специфичен параграф с приложения.

12. Лични впечатления:

Осъществено изследване и ръкописът на дисертацията са много акуратно подготвени. Спазени са съвременните стандарти за работа с психологически методики и тяхната статистическа обработка. Компетенциите и уменията в този план на докторантката са добре развити и представляват сериозна основа за бъдещата ѝ изследователска дейност.

Мощната статистическа обработка на емпиричните данни, обаче не е превърната в самоцел. Тя по подходящ начин кореспондира с теоретичното им осмисляне. В този смисъл бях приятно изненадан от теоретичното звучене на основните структурно-съдържателни параграфи на дисертационния труд. Благодарение на тях е постигнат подходящ баланс между събрани емпирични данни, тяхното статистическо представяне и извеждането на теоретични констатации, изводи и обобщения.

Авторката много подробно е проучила цялата чуждестранна литература, свързана с темата, което ѝ позволява осъществяването на задълбочена и иновативна теоретична рефлексия по отношение на натрупания значителен емпиричен материал.

13. Препоръки за бъдещо използване на дисертационните приноси и резултати:

Подготвеният дисертационен труд е едно сериозно начало и основа за задълбоченото изследване на проблематиката, свързана с биологично базираната характеристика когнитивен стил и иницираните от нея индивидуални различия по отношение на емоционалната интелигентност, копинг стратегиите за справяне със стреса и социално-психичните персонални качества. Смятам, че той е много добра основа за реализацията на бъдещи изследвания и проекти. В този аспект за мен са много актуални опитите за използване на обсъдителния потенциал на конструкта *когнитивен стил на личността* и неговото хемисферно презентирание при обясняване на феномените на криминалната активност при извършителите на насилствени, корисни деяния и при лицата, принадлежащи към организираната престъпност. Подобен тип изследвания биха могли да допринесат за сериозно развитие на

практиките по психологическото профилиране и портретиране на правонарушителите и за развитие на профилактичната и терапевтична дейност с тях.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Дисертационният труд съдържа научни, научно-приложни и приложни резултати, които представляват оригинален принос в науката и отговарят на всички изисквания, които се съдържат в Закона за развитие на академичния състав в Република България (ЗРАСРБ) и Вътрешните правила за развитие на академичния състав в ЮЗУ „Н. Рилски“.

Дисертационният труд показва, че докторантката *Христина Николаева Арабаджиева* притежава задълбочени теоретични знания и професионални умения по научна специалност „Педагогическа и възрастова психология“, като демонстрира качества и умения за самостоятелно провеждане на научно изследване.

Поради гореизложеното, убедено давам своята положителна оценка за проведеното изследване, представено от рецензираните по-горе дисертационен труд, автореферат, постигнати резултати и приноси, и предлагам на почитаемото научно жури да присъди образователната и научна степен „доктор“ на Христина Николаева Арабаджиева, редовен докторант в докторска програма по „Педагогическа и възрастова психология“.

08.май 2016 г.

Рецензент:

доц. Емил Маджаров, д-р